

Izvorni znanstveni rad

UDK: 327.01:303

341.01

Primljeno: 3. ožujka 2013.

Horizontalni aspekt ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima

PETAR POPOVIĆ
Univerzitet Donja Gorica

Sažetak

Autor istražuje koncept ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima, s osvrtom na realističku tradiciju (klasična i znanstvena faza) i njezino horizontalno shvaćanje ravnoteže snaga kao načela međunarodnog sustava samog po sebi. U prvom se dijelu obrađuje tzv. pesimistična faza (klasični realizam), koja je najviše kroz djelo H. J. Morgenthaua ravnotežu snaga u međunarodnim odnosima tumačila kao načelo samo po sebi u rukama politike moći. U drugom dijelu, u tzv. znanstvenoj fazi (neorealizam) ravnoteža snaga empirijski se utvrđuje kao glavno načelo međunarodnih odnosa, ali lišeno svake teorijske baštine. Kritički se osvrnuvši na materijalizam i empirizam horizontalnog pristupa, u trećem dijelu autor ukazuje na nedostatke horizontalnog aspekta ravnoteže snaga kao posljedice zanemarivanja vertikalnog aspekta: idejnih i pravnih načela međunarodnog sustava društva država.

Ključne riječi: ravnoteža snaga, horizontalni aspekt, realizam, empirizam, anarhija

1. Uvod: dva aspekta ravnoteže snaga

Ravnoteža snaga koncept je koji se odnosi na vanjskopolitičko djelovanje aktera za održavanje stabilnog *međunarodnog sustava* suverenih država.¹ Penguinov *Rječnik međunarodnih odnosa* o tom pojmu navodi da se u konceptijskom smislu najviše približio onome što bismo mogli smatrati jedinstvenom “političkom teorijom međunarodnih odnosa” (*Dictionary of International Relations*, 1998: 41). K. Waltz

¹ U posljednjih petsto godina obimna literatura vezana za međunarodne odnose nudi nam cijeli niz definicija pojma ravnoteže snaga, koji nalazimo u promišljanjima od vojnih stratega, diplomata i filozofa do suvremenih teoretičara međunarodnih odnosa. Vidjeti u: Sheenan, 2000; Mearsheimer, 2001; Paul *et al.*, 2004.

kaže da je “jedina osobena politička teorija međunarodnih odnosa” (1979: 11). Ravnoteža snaga uistinu jest središnja tema u promišljanju o međunarodnim odnosima; temelj svakog teorijskog promišljanja o međunarodnom sustavu baš kao što “teorija države” zauzima središnje mjesto u promišljanjima političke znanosti.

U svom kapitalnom djelu *Politics Among Nations (Politika među narodima)* H. J. Morgenthau poklonio je veliku pažnju ravnoteži snaga (2006: 179-233). Morgenthau je, međutim, shvaćao ravnotežu kao koncept na holističkoj razini pojma *ekvilibrija*. On napominje da konkretni pojam “ravnoteže snaga” predstavlja tek partikularnu manifestaciju “jednog šireg društvenog načela” (*ibid.*: 179).² Dakle, Morgenthauov pristup ravnoteži snaga tek je jedan vid razmatranja problematike vezane za taj pojam. Naime, sukladno cjelokupnoj teorijskoj tradiciji realizma, Morgenthau promatra ravnotežu snaga isključivo s tzv. “horizontalnog” aspekta međunarodnih odnosa.

Kad kažemo “horizontalnog”, podrazumijevamo istovremeno postojanje drugog, odnosno “vertikalnog” aspekta ravnoteže snaga, koji je u prevladavajućem pravcu discipline međunarodnih odnosa, realizmu, tokom 20. stoljeća uglavnom bio zanemarivan. U glavnim crtama horizontalni i vertikalni aspekti mogu se opisati na sljedeći način:

- 1) Horizontalni aspekt pretpostavlja materijalistički pristup međunarodnim odnosima kao anarhičnom sustavu bez naddržavnog autoriteta koji regulira odnose među suverenim jedinicama. Ravnotežu snaga promatramo kao sredstvo u službi politike moći suverena i njegovih diplomata (klasični realizam); ili kao samoregulirajući mehanički sustav raspodjele moći u međunarodnom sustavu (znanstveni realizam). Na horizontalnoj razini ravnoteža snaga jedino je načelo regulacije materijalnih snaga između države/levijatana A i države/levijatana B, ili suprotstavljenih koalicija država, koja se empirijski utvrđuje.
- 2) Vertikalni aspekt pretpostavlja normativni pristup ravnoteži snaga kao mehanizmu unutar međunarodnopravno uređenog sustava država. Ravnoteža snaga ovdje je tek sastavni dio društva država, koje sačinjavaju zajedničke predodžbe/ideje koje države dijele jedne o drugima. Te predodžbe/ideje predstavljaju temelj za razvoj općeprihvaćenih normi, vrijednosti i pravila

² Morgenthau analogno povezuje društvenu i međunarodnu ravnotežu s biološkom ravnotežom čovjeka. Kao što je čovjek sastavljen od dijelova (organa), tako je i međunarodni sustav sastavljen od svojih dijelova: država. Čovjekova težnja za izbjegavanjem bolesti analogna je težnji država da održe stabilan međunarodni sustav (2006: 180). Morgenthau nadalje povlači analogiju i s ostalim društvenim područjima: ravnotežom u ekonomiji i pravu, ističući *The Federalist Papers* i njihovo zalaganje za ravnotežu putem tzv. *checks and balances* kao primjer uspješne uspostave ustavno-pravne ravnoteže na kojoj počiva SAD (*ibid.*: 181-184).

u sustavu. Iz vertikalne perspektive, naglasak je stavljen na kritički odnos ideje međunarodne pravde (koju konstituira međunarodno pravo) i samoga poretka (koji konstituira ravnoteža snaga). Drugim riječima, koncept ravnoteže snaga ovdje je podređen jednom širem pojmu ravnoteže između naddržavnog pravnog autoriteta i suverene države.

Glavni je predmet ovog razmatranja horizontalno materijalističko shvaćanje ravnoteže snaga u realističkoj tradiciji (s osvrtom na klasičnu i znanstvenu fazu) kao načela sustava samog po sebi. Namjera nam je ukazati na nedostatke horizontalnog aspekta ukoliko se ne uzima u obzir vertikalni. Kritički se osvrnuvši na materijalizam i empirizam horizontalnog pristupa, zaključujemo da je usprkos uobičajenom realističkom poimanju ravnoteže snaga kao jedinstvenog načela na kojem počiva međunarodni poredak, taj koncept nerazdvojiv dio jednog vertikalnog idejnog i pravnog načela zapadnog međunarodnog sustava društva država.

2. Određivanje i povijest pojma

Promišljanje o konceptu ravnoteže snaga u konačnici se svodi na jednu jedinstvenu bit, koju je sažeo R. Meyers: “ako sve države teže maksimiranju svoje moći, stabilnost proizilazi iz održavanja ravnoteže snaga, podržane i olakšane fluidnim savezničkim sustavima” (1999: 70). Ta definicija, međutim, tek djelomično objašnjava puno širu i kompleksniju sliku o *značenju* i *svrsi* pojma ravnoteže snaga u međunarodnom sustavu.

Budući da je njeno *značenje* izrazito složeno te zahtijeva širi prostor razmatranja, najprije ćemo se osvrnuti na *svrhu* primjene ravnoteže snaga. H. Bull (2002: 102) izložio je u tri točke glavne karakteristike svrhovitosti:

- 1) Ravnoteža snaga sprečava promjene u sustavu, odnosno da jedna država putem sile pretvori međunarodni sustav u univerzalno carstvo.
- 2) Globalne i područne ravnoteže snaga poslužile su na određenim područjima zaštiti neovisnosti država od premoći i pokoravanja velikih sila.
- 3) Ravnoteža snaga osigurala je uvjete onim institucijama na kojima se sigurnost međunarodnog sustava temelji, kao npr. diplomacija, ratna intervencija, međunarodno pravo, ravnateljstvo velikih sila itd.

U prvim dvjema točkama Bull ukazuje na opasnost imperijalne ekspanzije (prva točka) i hegemonije (druga točka) koje su u modernoj povijesti Europe predstavljale konstantnu prijetnju (od Napoleona do Hitlera). U trećoj točki ukazao je na institucionalne elemente na kojima posljednjih četrsto godina počiva vestfalski sustav međunarodnih odnosa, a koji su posredno ili neposredno vezani za primjenu ravnoteže snaga.

I dok je *svrha* u svom temeljnom smislu sasvim jasno obrazložena – sprečavanje stvaranja unipolarnog međunarodnog sustava – interpretacija *značenja* samog pojma ostaje prijepornom. Po R. Vukadinoviću, ravnoteža snaga ima dvojako značenje. U praktičnom smislu, ona se može definirati kao “situacija” koja se očituje u realnom životu međunarodne politike postojanjem “otprilike iste snage država ili saveza država” (2004: 210). U teorijskom smislu, ravnoteža snaga predstavlja “simbol” politike moći, odnosno realpolitike “koji postavlja silu kao glavnu polugu međunarodnog djelovanja” (*ibid.*). *Politika moći* u teoriji i *pravomjerna raspodjela moći među akterima* u praksi predstavljaju dakle glavne značajke. Međutim, i u teoriji i u praksi suočavamo se s problemom jasnog određivanja, odnosno nemogućnosti najprije mjerenja i utvrđivanja količine moći koju pojedina država posjeduje te potom matematičke i mehaničke primjene ravnoteže. Poteškoća u objašnjenju proizlazi upravo iz nemogućnosti jedinstvenog i ispravnog definiranja samog pojma *moći*.³

J. S. Nye tvrdi da je moć nemjerljiva, te se ne može količinski odrediti.⁴ Znakovito je da se do Nyeova uvođenja koncepta *soft* i *smart power* moć u klasičnom realističkom smislu poistovjećivala sa silom.⁵ Dakle, najviše što disciplina međunarodnih odnosa može postići nije pronicanje u “istinu” samog pojma moći, nego je potrebno “naznačiti *tko* je uključen u odnose moći (djelokrug moći) te utvrditi *što* su predmeti razmatranja u tim odnosima (područje moći)” (2001: 6). Međutim, mjerenje snaga isključivo na temelju “djelokruga” i “područja” moći kako bi se izmjerila moć u odnosima među državama neizbježno je vodilo u pozitivistički pristup problematici – 1) empirijsko određivanje elemenata materijalnih mogućnosti aktera (ili snage aktera) te 2) aproksimativno utvrđivanje pravomjerne raspodjele moći u međunarodnom sustavu. Tako empirijski/materijalistički pristup postaje zajednička značajka i teorijska podloga u gotovo svim suvremenim promišljanjima o ravnoteži

³ Ovdje smo najprije dužni osvrnuti se na nedostatnost same američke pojmovne koncepcije: *the balance of power*. Kako ukazuje R. Aron, potrebno je razlikovati *force* (snagu) od *power* (moći). Naime, po Aronu politika moći i ravnoteža snaga jesu dva komplementarna koncepta (gdje drugi proizlazi iz prvoga), međutim pojmovno se razlikuju. *Snaga* se odnosi na “ukupnost sredstava pritisaka ili prisile kojima raspolažu države”, dok se *moć* odnosi na “sposobnost država, od kojih se svaka promatra kao jedna jedinica, da utječu na druge” (2001: 181). Aron zaključuje da izrazu *ravnoteže snaga* treba dati prednost pred izrazom *ravnoteže moći* “zato što se snage mogu lakše mjeriti nego moć”, pritom dodajući da “ako su snage uravnotežene, onda su približno uravnotežene i moći – nijedna država ne može suvereno nametati svoju volju drugima, osim ako ne posjeduje toliko nadmoćna sredstva da njezine suparnice unaprijed priznaju uzaludnost otpora” (*ibid.*).

⁴ Iako se Nye najviše posvetio tom pitanju, u nedostatku zadovoljavajuće definicije koju bi ponudila disciplina međunarodnih odnosa on moć interpretira po općeprihvaćenju definiciji kao “sposobnost usmjerenja određenog objekta u željenom pravcu” (2011: 5-6).

⁵ Vidjeti u: Zartman i Rubin, 2002: 3-28; Vukadinović, 2005: 38-50.

snaga, što je disciplinu međunarodnih odnosa u 20. stoljeću velikim dijelom odredilo kao empirijsku znanost.

Tradiciju racionalizma 18. stoljeća možemo smatrati ključnim preduvjetom za razvoj materijalističke perspektive. D. Hume u svom eseju *Of the Balance of Power* (*O ravnoteži snaga*) u racionalističkom duhu lišava taj koncept svih teorijskih segmenata, pojednostavljujući ga do svojstva “*common sense*” odnosno zdravorazumskog djelovanja (Hume, 2013). S razvojem discipline međunarodnih odnosa u 20. stoljeću, “zdravorazumski” okvir ravnoteže snaga i dalje je prevladavao. Tako u definicijama E. B. Haasa (1953: 442-477), koji je ravnotežu prozvao “univerzalnim zakonom povijesti”, nalazimo uglavnom materijalističke elemente kao ključne. Engleska je škola međunarodnih odnosa također više naginjala horizontalnom nego vertikalnom shvaćanju: njezin glavni predstavnik M. Wight (1966) u svojoj je definiciji odredio devet (a potom čak petnaest) značajki ravnoteže snaga. Gotovo sve značajke koje je naveo gravitiraju k temeljnoj točki koja se odnosi na “pravilnu raspodjelu moći” među državama. Tako uočavamo da u definiranju ravnoteže snaga postoje neka zdravorazumska načela, dok su ostali aspekti i značajke definicija te nadogradnje i kontekstualni proizvodi promišljanja pojedinih teoretičara.⁶

Ipak, u teorijskom se smislu ne može zanemariti prvobitnost ravnoteže snaga za stvaranje određenog međunarodnog sustava. Prethodi li sustav kao ideja praktičnom djelovanju ravnoteže snaga ili *vice versa*, gotovo je nemoguće odgovoriti. Međutim, *uravnoteživanje* odnosa u praktičnom smislu definitivno prethodi stvaranju međunarodnopravnog sustava. Wight uočava prvobitni značaj ravnoteže, tvrdeći da “ravnoteža snaga teži uspostavljanju pravnog stanja”, pritom “postavši prvi član nepisanog ustava među-državnog sustava” (1973: 102). Kant, toliko osporavan od realističkih kritičara i racionalista Engleske škole (kao npr. Bulla),⁷ sam navodi važnost uspostave ravnoteže snaga kao preduvjet za stvaranje republikanskog međunarodnog poretka. U *Ideji opće povijesti* eksplicitno navodi ravnotežu kao prvo načelo: “(...) nedaće koje iz (ratnih pustošenja) proistječu prisiljavaju našu vrstu da za otpor mnogih usporedno postojećih država, koji proizilazi iz njihove slobode i sam po sebi je blagotvoran, pronađe *zakon ravnoteže* i ujedinjenu vlast koja će mu

⁶ Naprimjer, M. A. Kaplan naveo je šest značajki ravnoteže. Za tih je šest točaka R. Aron ustvrdio da se gotovo sve “ne nameću evidentno na općenit način”, već da su isključivo proizvod autorova promišljanja u određenom vremenu i prostoru. To vrijedi za sve Kaplanove značajke osim za četvrtu – da *ravnoteža snaga mora djelovati tako da se suprotstavi svakoj koaliciji ili pojedinačnom akteru koji nastoji preuzeti nadmoćnu poziciju u odnosu prema ostatku sustava* – za koju je Aron rekao da je tek “običan izraz načela ravnoteže, načelo koje vrijedi za sve međunarodne sustave”, ustvrdivši pritom da je to načelo još D. Hume odredio kao opće zdravorazumsko (2001: 186).

⁷ O Bullovoj kritici Kanta s racionalističkog stajališta, ali i o svojevrsnom nepoznavanju Kantove pozicije prema kozmopolitizmu i univerzalizmu, vidjeti u: Hoffman, 1986: 186.

pribaviti važnost i tako izgraditi svjetsko građansko stanje javne državne sigurnosti (...)” (2000a: 27). U suvremeno doba primjerice, J. Ikenberry, koji pripada liberalnoj struji teoretičara, tvrdi da su prava i norme, kao preduvjeti stvaranja današnjeg liberalnog poretka, nastali tek nakon što je u 17. stoljeću uspostavljen sustav ravnoteže snaga (2011: 284-285).

Iako postoji još cijeli niz pokušaja teorijskog i povijesnog definiranja i određivanja značajki ovog pojma (kao i osporavanja tih pokušaja), važno je naglasiti da se ravnoteža snaga promatrala isključivo 1) empirijski (materijalne mogućnosti i pravomjerna raspodjela moći) u svrhu sprečavanja stvaranja unipolarnog međunarodnog sustava; te da je 2) u teorijskom promišljanju taj koncept bio vezan za politiku moći, svojstvenu vanjskopolitičkom promišljanju od Vestfalskog mira 1648. godine. Povijesni primjeri fleksibilnih savezništava, djelovanja klasične diplomacije i ograničenih ratova kroz 17., 18. i 19. stoljeće uglavnom su služili kao elementi empirijskog dokazivanja određenih obrazaca kako bi se jasno odredila bit ravnoteže snaga.

3. Ravnoteža snaga i realizam

U modernom realističkom poimanju, ideja ravnoteže snaga prvi se put javlja krajem 15. stoljeća. Usprkos uvriježenom mišljenju koje počinje s Humeom – da je ravnoteža snaga zbog svoje zdravorazumske samorazumljivosti ideja stara koliko i samo društvo (Hume, 2013) – taj koncept, barem u onakvom partikularističkom smislu kako ga vidi Morgenthau (kao sastavni dio politike moći), u antici i u kršćanskom srednjem vijeku nije postojao. Spominjanje pojma ravnoteže snaga ne nalazimo niti kod začetnika suvremenog koncepta politike moći, Machiavellija. On tek uzgred napominje u XX. poglavlju *Vladara* (1998) da je “prije upada stranaca” Italija bila *in un certo modo bilanciate*.⁸ Doduše, u svojim *Raspravama* Machiavelli ocrtava formu i daje putokaz za razvoj budućeg koncepta kada ustvrđuje “da je najbolji vanjskopolitički položaj koji država može prihvatiti onaj da postane dovoljno vojno snažna da odbije svaki pljačkaški napad, ali ne i toliko snažna da potakne neki preventivni rat” (Machiavelli u Berridge, 2005: 14). Iako će se kroz 16. stoljeće pojam ravnoteže snaga pojavljivati u teorijskim promišljanjima od pravnika kao što je Gentili do diplomata kao što su Guicciardini i Botero, svoju konkretnu koncepcijsku formu neće razviti sve do izbijanja Tridesetogodišnjeg rata i uspostave novog međunarodnog sustava Vestfalskim mirom 1648. godine, temeljenog na suverenoj državi.

Načelo ravnoteže tada zauzima središnju poziciju u promišljanju o međunarodnim odnosima te postaje ključni segment u provođenju politike *raison d'état*.

⁸ Ta “izvjesna ravnoteža u Italiji” odnosi se na ravnotežu snaga između tadašnjih pet talijanskih gradova-država: Venecija, Milano, Firenca, Napulj i Papinska Država.

A. Wolfers je tu strukturu međunarodnog sustava metaforički objasnio kao igru biljara, usporedivši države s biljarskim kuglama koje se neprestano kreću i sudaraju (1962: 19). Ono što ih pokreće u svijetu realne politike jest politika moći, a ono što ih sudara jest sukobljavanje nacionalnih interesa. Horizontalno shvaćanje međunarodnog sustava koji karakterizira bezvlašće, odnosno odsutnost nadnacionalnog autoriteta, teorijski je u 16. stoljeću odredio jedan od ključnih teoretičara državnog suvereniteta, Jean Bodin.⁹ Meyers je uočio da je Bodin, shvaćajući državu kao instituciju moći koja ne priznaje niti jedan nadržavni autoritet, nju predodredio na sustav djelovanja "samopomoći", odnosno vlastitog preživljavanja u međunarodnim odnosima. Meyers naglašava kako je "paradoksalno da je put ka pojmovnome obuhvaćanju tog stanja u pojmu *međunarodna anarhija* slobodan u onome trenutku u kojemu se uspijeva *anarhiju* prevladati u unutrašnjosti države" (1999: 57-58). Ta koncepcijska suprotstavljenost i istovremena uzajamnost između države/levijatana istaknutog suvereniteta i međunarodne anarhije ravnopravnih država znakovita je za realističko shvaćanje međunarodnih odnosa, jer u prvi plan stavlja koncept ravnoteže snaga.¹⁰

Iako je glavna svrha ravnoteže snaga od Vestfalskog mira bila sprečavanje stvaranja unipolarnog sustava (bilo u obliku svjetskog imperija bilo u obliku globalnog hegemonu), problematika ravnoteže snaga leži u tome što je jedina metoda obrane i očuvanja sustava primjena sile, odnosno rat. Stoga je u zadnja četiri stoljeća, koliko traje vestfalski sustav, Europa pretrpjela niz ratova, od kojih su čak četiri imala globalni karakter: Sedmogodišnji rat, Prvi i Drugi svjetski rat i Hladni rat. Dakle, problematika vezana za materijalističko i empirijsko pristupanje ravnoteži snaga, kao preduvjetu za stabilan međunarodni poredak, čisto je normativne (vertikalne) naravi.

Prvobitni problem horizontalnog aspekta ravnoteže snaga bilo je to što je europska realpolitika "idealizirala" načelnu vrijednost samu po sebi u međunarodnom sustavu. Na pogubnost takvog "idealiziranja" ukazao je M. Walzer na primjeru Rata za španjolsko naslijeđe. Naime, Engleska je sa svojim europskim saveznicima preventivno objavila rat Španjolskoj kako ne bi došlo do dinastičke unifikacije Španjolske i Francuske (koja je bila tek u povojima).¹¹ Nakon pobjede Engleske i savez-

⁹ Vidjeti u: Denzer, 1998: 265-287; Curtis, 1981: 301-301, 304-313.

¹⁰ Suprotnost je jedna od ključnih karakteristika odnosa država i poretka koju naglašava cjelokupna tradicija realizma. K. Waltz, kao glavni predstavnik znanstvenog realizma, tako na više mjesta ukazuje da će države kao jedinice sustava biti homogene onoliko koliko međunarodni sustav bude anarhičan (Waltz u Wendt, 2009: 98).

¹¹ Do realne neravnoteže snaga u sustavu, koju bi izazvalo ujedinjeno španjolsko-francusko kraljevstvo, nikada nije došlo, već su postojale tek naznake. Unuku francuskog kralja Luja XIV. bilo je ponuđeno španjolsko prijestolje, na koje Luj XIV. nije dao nikakve garancije, ali nije ni odbio. Samim time što nije odbio, postojala je prijetnja neravnoteže, što je Engleskoj bio dovoljan povod za objavu rata.

nika, Utreškim je sporazumom 1713. godine ravnoteža snaga prvi put u povijesti prihvaćena kao idealni koncept politike moći u međunarodnim odnosima. Europski je sustav prividno osiguran na pravomjernoj ravnoteži snaga. Walzer stoga navodi dvije pretpostavke: 1) ravnoteža snaga uistinu brani slobode i neovisnosti država (čineći pritom europske države sretnima); 2) vrijedi intervenirati u ranoj fazi, prije nego što moguća neravnoteža preraste u realnu opasnost, jer je jeftinije i dugoročno sigurnije (1977: 77). Na temelju navedenih pretpostavki stječe se dojam da je ravnoteža snaga jedini prihvatljivi koncept i jedino načelo kao svrha održavanja stabilnog međunarodnog sustava. Horizontalan je po svim aspektima, pa čak i po moralnim, jer je nakana (koliko god moralno ispravna) još uvijek partikularistička: Engleska se možda borila za očuvanje uravnoteženog europskog poretka, no njezine su pobude i dalje bile temeljene na njenu nacionalnom interesu.

Walzer se cinično pita je li ikome uopće palo na pamet brojiti mrtve engleske vojnike koji su pod Marlboroughom išli u rat? Svu opasnost i pogubnost horizontalnog razumijevanja ravnoteže snaga Walzer objašnjava na dva načina: prvo, održavanje savršene ravnoteže jednako je utopijsko kao i savršena sigurnost. Pogubnost takve politike je u tome što će pozivanje na idealnu ravnotežu snaga u konačnici proizvoditi više ratova nego što je potrebno. Drugo, nepostojanje moralnog načela u međunarodnom sustavu učinit će rat “uobičajenim” sredstvom prisile.¹² Odbacujući horizontalnu perspektivu, Walzer naginje k vertikalnoj ravnoteži, ukazujući da je “pravna paradigma” nužna kako bi regulirala raspodjelu moći u trenutku kad se pojave naznake mogućeg disbalansa (porasta moći jedne države), što je u međunarodnom sustavu ionako neminovno (*ibid.*: 77). Upravo s tog aspekta u 18. stoljeću Kant kritizira ravnotežu snaga. Kao što je ranije rečeno, on ju priznaje kao neminovnu posljedicu povijesti, ali ju osuđuje u horizontalnom smislu načela samog po sebi. U *Općoj izreci* kaže: “jedan trajni opći mir, prema tzv. *ravnoteži snaga* u Europi puka je fantazija kao i Swiftova kuća, koju je graditelj tako savršeno bio izgradio prema svim zakonima ravnoteže, da se ona srušila čim je vrabac sletio na nju” (2000b: 96). On ovdje napada racionalističku tradiciju Grotiusa, Pufendorfa i Vattela s pozicije međunarodnog prava kao načela, a ne u pozitivnom smislu međunarodnog ugovora. Upravo je to glavni motiv u pozadini Kantova prvog načela u *Vječnom miru* da “ni jedan mirovni ugovor ne treba smatrati valjanim ako je sklopljen tako da prešutno sadrži povod budućem ratu” (2000c: 115).

Međutim, takvo će horizontalno koncepcijsko shvaćanje prevladati u disciplini međunarodnih odnosa kroz čitavo 20. stoljeće. Na horizontalnoj razini, gdje prevladava stanje anarhije sa suverenom državom kao njezinim sastavnim dijelom, su-

¹² Walzer se ovdje poziva na čuvenu Clausewitzevu sintagmu da “je rat nastavak politike drugim sredstvima”, osuđujući lakoću s kojom se iz sfere diplomatskog djelovanja prelazi na primjenu sile (1977: 79).

očavamo se s dvjema realističkim perspektivama ravnoteže snaga: 1) klasični realistički pogled, koji stavlja pesimistični naglasak na čovjekovu sebičnu i zlu narav (u definiranju nacionalnog interesa) što vodi u perpetualnost krize i cikličnost sukoba, kojima izlaz predstavlja isključivo ravnoteža snaga; te 2) znanstveni pristup koji ravnotežu vidi kao jedino načelo poretka: samoregulirajuću strukturu po automatizmu te kao sustav koji regulira raspodjelu moći među akterima/državama.

a) Pesimistično poimanje ravnoteže snaga

Klasični je realizam promatrao ravnotežu snaga kao jedino sredstvo sprečavanja manifestacije ljudske sebičnosti i zla u međunarodnoj politici. V. Ibler opovrgava taj stav na dvjema razinama – prvo, pretjerano racionalističko pojednostavljivanje pojma kao zdravorazumskog (što on svakako nije), te drugo (koje se nadovezuje na prvo), nemogućnost mehaničkog mjerenja moći te potom tehničke primjene ravnoteže, koja je nemoguća zbog nepoznavanja svih uzoraka koje treba uravnotežiti (1971: 64-66). Međutim, Ibler potvrđuje temeljnu postavku da kad bi i došlo do savršene ravnoteže, ona se ne bi mogla održati jer je “u psihi čovjeka – koja se reflektira u psihi ljudskih grupa – težnja da se bude makar i nešto (ali dovoljno) jača od države-partnera u odnosu ravnoteže” (*ibid.*). Glavni predstavnici klasičnog realizma, primjerice Morgenthau i Niebuhr, uglavnom su se oslanjali na tradiciju Tukidida, Hobbesa i Machiavellija, koji su tvrdili da čovjekova sebična i zla priroda neminovno vodi sukobima među narodima (vidjeti u: Boucher, 1998: 151).

Budući da čovjek po realističkom shvaćanju nije sposoban prokriknuti i spoznati univerzalne norme i moral, osuđen je spoznavati realitet odnosa te se uzdati u ravnotežu snaga kao jedinu garanciju opstanka svoje države. U vezi s tim H. Kissinger kaže sljedeće: “univerzalne su vrijednosti definirane na temelju percepcije te im nije potrebna konstantna reinterpetacija; dapače, tu se suočavamo sa nedosljednošću u interpretacijama. Međutim, za određivanje granica moći (kako bi se uspostavila ravnoteža, *op. a.*) potrebno nam je iskustvo i uvid, te stalno prilagođavanje datim okolnostima” (1994: 63). Ovdje uočavamo dvije važne stvari. Prvo, Kissinger odbacuje mogućnost čovjekove spoznaje univerzalnih načela koja nadilaze vrijeme i prostor, kao uzrok permanentnih i nepotrebnih filozofskih rasprava. Drugo, “iskustvo” i “prilagođavanje” jedina su pouzdana stečena znanja na koja se pojedinac može osloniti kako bi uspostavio ravnotežu snaga. Odnosno, ravnoteža snaga nije transcendentna zakonitost sustava koju treba spoznati, već načelo koje se određuje subjektivnom prosudbom okolnosti. Budući da je veoma teško ne samo procijeniti i izmjeriti realnu moć u odnosima nego i usuglasiti raspodjelu snaga s drugim državama, Kissinger zaključuje “da se konsenzus prirode ravnoteže često utvrđuje periodičnim sukobima” (*ibid.*). Ta pretpostavka postaje temeljnom pesimističnom karakteristikom klasičnog realizma.

U prvom od svojih “šest načela političkog realizma” u *Politici među narodima* Morgenthau tvrdi da su politika i društvo u općenitom smislu rukovođeni određenim “objektivnim načelima” (2006: 4-5). Jedno od glavnih, ako ne i glavno objektivno načelo u međunarodnoj politici jest ravnoteža snaga, što Morgenthau i naglašava na samom početku *Politike među narodima*. Morgenthau *a priori* tvrdi da je čovjek po prirodi sebičan i iskvaren, ne ulazeći dublje u tu problematiku. *Politika među narodima* treba poslužiti kao putokaz, empirijski dokazan i logički utvrđen, kako bi se u međunarodnoj politici ostvarilo “najmanje moguće zlo” (*ibid.*: 3). Stoga je ta knjiga isključivo empirijsko djelo, gotovo priručnik za vođenje realne politike. Inače, etika “o manjem zlu” temeljna je teza koja je odredila cjelokupno Morgenthauovo promišljanje. Razvio ju je u svojim ranijim radovima oslanjajući se na Epikurovu i Aristotelovu filozofiju (vidjeti u: Morgenthau, 1962: 16).

U njegovim drugim radovima uočavamo preokupaciju problematikom nemogućnosti čovjekove “spoznaje” općih i univerzalnih načela. Morgenthau tvrdi da su “teorijsko promišljanje i djelovanje kao sastavni dijelovi čovjekova ponašanja beznažno razdvojeni po logici svoje strukture. Budući da je politika u svojoj biti djelovanje, nailazimo na nepremostiv jaz; vječnu tenziju između politike i teorijske znanosti o politici” (1972: 34).¹³ Smješten u kontekst međunarodne anarhije, Morgenthauov pesimizam proizlazi upravo iz spoznaje da univerzalni zakoni nisu spoznajno dostupni donosiocima političkih odluka, zbog čega je međunarodni sustav osuđen na kroničnu krizu (i na ravnotežu snaga za njeno prevladavanje). Paradoksalno je da je Morgenthau prije pisanja *Politike među narodima* uviđao važnost vertikalnog aspekta u međunarodnom sustavu. On navodi da su određena moralna načela toliko moćna da iz sfere političkog interesa isključuju sve one ciljeve koji bi kršili ta ista fundamentalna prava, gotovo priznajući prvobitnost ideje prava naspram ravnoteže snaga. Međutim, Morgenthau ipak ne radi jasnu distinkciju između zajedničkih interesa (temeljenih na ideji zajedničkih normi i pravila) i ravnoteže snaga na kojima počiva međunarodno pravo.¹⁴ Njegov horizontalni zakret s *Politikom među narodima* objašnjiv je jedino u kontekstu vremena u kojemu piše: Drugog svjetskog rata i raspada Lige naroda te zahuktavanja Hladnog rata.

¹³ O Morgenthauovu zdvajanju nad nepremostivošću koncepata *via activa* i *via contemplativa* vidjeti u: Pin-Fat, 2005 i 2010: 39-64.

¹⁴ Vidjeti u: Morgenthau, 1945: 147; i 1939: 125-126. Jedan od razloga zašto Morgenthau daje prednost praktičnim mehanizmima kao što je ravnoteža snaga pred idejom prava jest, a što se može vidjeti iz njegovih ranijih radova, prevelika statičnost međunarodnog prava u sustavu koji je po prirodi dinamičan i sklon promjenama. Za analize Morgenthauova razmatranja međunarodnog prava vidjeti u: Scheuerman, 2009: 63-83.

Logičko i empirijsko utvrđivanje modela ravnoteže snaga kako bi se ostvarilo “manje zlo” u međunarodnoj politici, doduše, nije izbjeglo ocjenu Morgenthauova pesimizma. Iako ravnotežu snaga vidi kao glavno “objektivno načelo” stabilnosti poretka, upravo ondje gdje ju je realpolitika slavila u prijašnjim stoljećima, smatra ju manjkavom. Prvo, Morgenthau priznaje da je od Vestfalskog mira 1648. godine ravnoteža snaga uspješno sprečavala stvaranje univerzalnog carstva u Europi. Međutim poredak je održan uz preveliku cijenu rata, pri čemu navodi Tridesetogodišnji rat, napoleonske ratove i dva svjetska rata kao primjere najgorih stanja odnosa koji su se dogodili upravo u ime samog načela ravnoteže snaga (2006: 213). Drugo, u procjenjivanju ravnoteže snaga postoji stanovita “nesigurnost”. Naime, realpolitika 17., 18. i 19. stoljeća djelovala je pod uvjerenjem mehaničkog poimanja mogućnosti kvantitativnog mjerenja moći određene države. Morgenthau ukazuje na svu opasnost gotovo avanturizma političkih aktera, čije su se računice u donošenju vanjskopolitičkih odluka uglavnom svodile na aproksimativno “pogađanje” (*ibid.*: 214-216). Konačno, treća je manjkavost “nerealnost” same ravnoteže snaga. Ta opasnost izravno proizlazi iz prethodne “nesigurnosti”. Država hipotetski pokušava doseći granicu minimuma moći s kojom može održavati ravnotežu. Međutim, budući da nije sposobna izračunati svoju kao ni moć druge države, ona nagomilava svoje snage nesvjesno prijeteci stvaranjem neravnoteže (*ibid.*: 218-219).

Pozitivistički ton koji je Morgenthau s *Politikom među narodima* dao disciplini međunarodnih odnosa udarit će temelje razvoju znanstvenog realizma. Iako je znanstveni realizam u posthladnoratovskom razdoblju sustavno diskreditiran na metodološkim osnovama svog materijalizma i empirizma (a dok se istovremeno sve više budi interes za obnovu klasičnog realizma),¹⁵ kronični nedostatak cjelokupnog realističkog pristupa ostaje i dalje kategorično naglašavanje horizontalnog aspekta te negiranje važnosti ravnoteže na vertikalnoj osnovi.

b) Znanstveno poimanje ravnoteže snaga

Teorijski razvitak pojma ravnoteže snaga nije isključivo posljedica novonastale političke situacije raspada duhovne hijerarhije kršćanskog srednjeg vijeka niti odraz pragmatičnosti Richelieuove realpolitike tokom Tridesetogodišnjeg rata.¹⁶ Taj se pojam razvija sukladno korjenitim promjenama u znanosti, koje su obilježile cjelokupno 17. stoljeće – osporavanje tradicionalnog pristupa dedukcije, deskripcija umjesto preskripcije, Newtonovi zakoni gibanja tijela, mehanika, brojevi kao mjere količine, a ne metafizičke atribucije, hobbesovski materijalizam te racionalni-

¹⁵ Vidjeti u: Sterling-Folker, 2002; Taliaferro, 2000; Bell, 2009; Barkin, 2010.

¹⁶ O ulozi Richelieuove realpolitike u vremenu kada nestaje univerzalni kršćanski poredak, a zamjenjuje ga novonastala ravnoteža snaga kao pravilo novog poretka, posebno govori Kissinger (1994: 56-78).

zam.¹⁷ Ravnoteža snaga tako dobiva pozitivistički predznak, koji će ju u 20. stoljeću pratiti sukladno s razvojem akademske discipline međunarodnih odnosa.¹⁸ I dok je prethodnih stoljeća ravnoteža snaga bila uglavnom predmet razmatranja i proučavanja diplomata, pravnika i ratnih stratega, s pojavom discipline u prvoj polovini 20. stoljeća teoretičari pokušavaju znanstveno utvrditi obrasce i primjenjivost samog koncepta kako bi ukazali na mehanizam ravnoteže snaga kao jedino objektivno načelo održavanja stabilnog međunarodnog sustava.

Pojavom bihevioralne revolucije u američkoj društvenoj znanosti 50-ih godina 20. stoljeća, i realizam i liberalizam (koji će iz idealističkog internacionalizma pre-rasti u pozitivistički “institucionalizam”, naknadno prozvan neoliberalizam) u disciplini međunarodnih odnosa pronaći će zajednički metodološki okvir, oslanjajući se uglavnom na tradicije Bečkog kruga i Popperov falsifikacijski sustav.¹⁹ Prijepori su se pojavili oko definiranja same prirode pojma u odnosu na međunarodni sustav, što obilježava kritički prijelaz iz klasičnog realizma (Carr, Morgenthau, Kissinger) u “strukturalni”, odnosno znanstveni realizam (naknadno prozvan neorealizam) (Waltz, Kaplan, Gilpin). Kako je uočio I. L. Claude, prijelaz iz klasičnog u znanstveni realizam obilježilo je napuštanje stava o ravnoteži snaga kao manipulativnoj vanjskopolitičkoj praksi realpolitičkih vođa – u znanstvenom se realizmu na ravnotežu snaga gledalo kao na mehanički i samoregulirajući sustav neovisan od volje pojedinaca (1962: 13). Među prvima nastaje *Teorija ekvilibrija* krajem 50-ih godina 20. stoljeća, čiji je idejni začetnik G. Liska. Ta je teorija izraz težnji da se uspostavi jedinstvena politička “teorija” ravnoteže snaga na znanstvenim temeljima koja bi objašnjavala i projicirala procese u međunarodnom sustavu.²⁰ Od tada se ravnoteža snaga pojavljuje kao pod-teorija realizma ili teorija srednjeg dometa. K. Waltz ju sukladno tadašnjim trendovima u znanosti promatra u strogo pozitivističkom svjetlu, tvrdeći da su mogućnosti/snage države jedini elementi koje treba razmatrati: “populacija i veličina teritorija, resursi, ekonomska snaga, vojne mogućnosti, politička stabilnost i sposobnosti” (1979: 131).

¹⁷ O utjecaju procesa u znanosti na međunarodne odnose i na društvene znanosti uopće vidjeti u: Knutsen, 1997: 110-114, 118-121; Chaunu, 1977: 463-478; Russell, 2010: 459-470.

¹⁸ Ustvari, prije Morgenthauove *Politike među narodima* poziv na pretvaranje akademskih studija međunarodnih odnosa u znanstvenu disciplinu prvi će uputiti E. H. Carr 1939. godine u svom djelu *Dvadesetogodišnja kriza* (2001: 3-11).

¹⁹ O pozitivističkoj tradiciji u američkoj znanstvenoj kulturi vidjeti u: Diesing, 1991: 55-74; King, Keohane i Verba, 1994: 1-33; Joseph i Wight, 2010.

²⁰ Iako je Liska, čiji je mentor bio Morgenthau, napravio odmak od idealističko-realističkog prijepora, te kasnije sam pokušao pomiriti znanstveni realizam s post-strukturalizmom, njegova teorija ravnoteže snaga nije se mogla u potpunosti udaljiti od prevladavajuće pozitivističke klime toga vremena. Vukadinović tako uočava da ta teorija, osim što zanemaruje ekonomsko-društvene procese, također “ne vodi računa o onim brojnim varijablama koje nisu zahvaćene okvirima međunarodnih institucija” (2005: 33).

Kad je riječ o međunarodnom sustavu, znanstveni realizam polazi od dviju pretpostavki: 1) anarhija je glavno uredbeno načelo međunarodnog sustava; te 2) prisutnost raspodjele moći među akterima u međunarodnom sustavu. Te dvije pretpostavke čine temelj za središnju preokupaciju znanstvenog realizma – konstituiranje ravnoteže snaga. Waltz eksplicitno kaže da je “mogućnost pojave ravnoteže snaga ostvariva kada, i jedino kada su ispunjena dva uvjeta: da postoji anarhični sustav te da ga čine države koje teže preživljavanju” (*ibid.*). Što se tiče prve pretpostavke, ona izaziva najveći prijepor. Naime, tvrdeći da anarhični sustav postoji oduvijek, znanstveni je realizam odbacio bogatstvo povijesne faktografije, uzevši međunarodni sustav kao neutralni znanstveni model u potpunosti odvojen od procesa svijeta realne politike. Zbog toga se znanstveni realizam našao na meti brojnih kritika. Naprimjer, R. W. Cox kaže da “strukturni realizam ne samo da ne može opisati nego ne može ni objasniti promjene u sustavu” (1986: 243), kao što je npr. raspad kršćanskog univerzalizma, nastanak vestfalskog poretka, Francuska revolucija itd. Ostali argumenti kritike uključivali su zanemarivanje ostalih društvenih, financijskih i tehnoloških elemenata izvan povijesnog konteksta političkih procesa.²¹

M. A. Kaplan i R. Gilpin, uz Waltza glavni zagovaratelji znanstvenog materijalističkog pristupa, uzimali su kao glavnu varijablu u dokazivanju ravnoteže snaga raspodjelu moći među državama (vidjeti u: Wendt, 2009: 96-103). U skladu sa svojim materijalističkim pristupom Gilpin i Waltz shvaćali su međunarodni sustav kao ekonomsko tržište na kojemu se države poput tvrtki natječu kako bi preživjele.²² Time ne samo da su odbacili svaku vertikalnu koncepciju koja bi upućivala na postojanje zajedničkih normi i prava već su odbacili i mogućnost postojanja horizontalnog sustava koji bi se temeljio na suradnji. U tom kontekstu, Waltz ravnotežu snaga pojednostavljuje do krajnjih granica. On taj pojam vidi kao koncept koji ispunjava dvije funkcije: ili gradi tzv. “unutrašnju ravnotežu” (dakle, unutarnje povećavanje moći države naoružavanjem) ili stvara tzv. “vanjsku ravnotežu” (država okuplja saveznike u savezništvo protiv druge države/koalicije država) (Waltz, 1979: 102-128). Neko dublje teorijsko promišljanje o toj koncepciji znanstveni je realizam zaobišao.

Uz uzimanje države kao materijalne jedinice sustava, znanstveni pozitivistički pristup koji na toj horizontalnoj razini “računa” ravnotežu u međunarodnom sustavu ima nekoliko implikacija. Prva je da svaka takva teorija polazi od pretpostavke

²¹ Upravo zato što znanstveni realisti nisu obraćali pažnju na to kako je npr. društveni fenomen kao što je Francuska revolucija 1789. godine uspio srušiti djelotvornu ravnotežu međunarodnog sustava koja je uspostavljena Utreškim sporazumom 1713. godine, oni nisu mogli ni tokom Hladnog rata proniknuti u mogućnost nestanka bipolarne ravnoteže raspadom SSSR-a (a na što su pojedini autori u SAD-u upozoravali).

²² Vidjeti u: Waltz, 1979; Gilpin, 1981.

da se države ponašaju racionalno.²³ Druga, i za ovu raspravu mnogo važnija, implikacija jest upravo nepovijesno promatranje sustava te uzimanje ravnoteže snaga kao načela samog po sebi. Otkako je Hume ustvrdio da je ravnoteža snaga stara koliko i samo društvo, znanstvenim realistima kao da je dan legitimitet da povijesne primjere ravnoteže rabe kao pravovjerne metodološke okvire u svom dokazivanju djelovanja ravnoteže snaga. Tokom Hladnog rata popularizirana je ideja američkih znanstvenorealističkih krugova da se koncepti prošlosti povežu s tadašnjim hladnoratovskim kako bi se znanstveno utvrdili obrasci ravnoteže snaga. Utemeljitelji pojma ravnoteže snaga nisu više bili samo Machiavelli i Hobbes, već se zašlo duboko u prošlost do Tukidida i Peloponeskih ratova u antičkoj Grčkoj.²⁴ Na temelju Tukididove (2009) konstatacije da je Peloponeski rat počeo zbog porasti moći Atene i straha što ga je ta moć proizvela kod Sparte, znanstveni je realizam povukao analogiju između sustava grčkih polisa i bipolarnog sustava Hladnog rata.²⁵ Kako uočava Meyers, motiv za takvo što zacijelo je bilo “nastojanje da se političkom realizmu onoliko koliko je dospio pod kritiku zastupnika drugih velikih teorija priskrbi više akademske respektabilnosti”, dok je povezna točka za taj poduhvat bila “tvrdnja realista o problemskoj i kauzalnoj konstanti međunarodne politike pod *anarhijom*” (Meyers, 1999: 71).

Upotrebljavanje određenih konceptijskih okvira iz klasičnih djela (izvan konteksta vremena u kojemu su nastala) za metodološko izvođenje teorija na primjerima suvremene problematike samo je po sebi legitimno. Naime, cjelokupni se suvremeni razvoj političke znanosti zasniva na konceptima različitih autora koje razdvajaju i vrijeme i uvjeti: od Machiavellija i Hobbesa do Marxa i Webera. Međutim, kod koncepta ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima nailazimo na stanoviti problem. Iz Tukididovih plastičnih opisa odnosa Atene i Sparte znanstveni realisti ni-

²³ To je primjerice bila jedna od glavnih zamjerki osporavanim rezultatima jednog znanstvenog projekta na Berkeleyu početkom 70-ih godina 20. stoljeća (Healy i Stein, 1973). Tzv. “Projekt situacijske analize” ispitivao je empirijske podatke o promjenama u europskim savezništvima Bismarckove ere u razdoblju 1870-1881. kako bi utvrdio određene strukturalne zakonitosti ravnoteže snaga. Na tom su projektu radila neka od najprominentnijih imena tadašnjeg znanstvenog realizma: A. L. Burns, M. A. Kaplan, D. Singer, M. Small, F. H. Hinsley i R. Rosecrane. Kaplanove hipoteze, međutim, nisu bile jasno definirane između empirijske generalizacije i smjernica koje bi države slijedile da su racionalne (*ibid.*: 40). Iako je cijeli projekt na mikronivou djelomično uspio definirati dinamiku u promjenama europske ravnoteže (prouzročenima Francusko-pruskim ratom 1870, ratnom krizom 1875. i Rusko-turskim ratom 1875. godine), mnoge iracionalnosti u promjenama savezništava nije uspio objasniti.

²⁴ Vidjeti u: Gilpin, 1981; Smith, 1986; Forde, 1995; Lebow i Strauss, 1991.

²⁵ Uz Lebowa i Straussa Gilpin je ponajviše popularizirao tu tezu, tvrdeći da se bit međunarodne politike nije promijenila tokom čitavog milenija. “Tukididova povijest predstavlja poučni vodič za razumijevanje ponašanja država danas baš kao i u vrijeme kada je napisana, u 5. stoljeću pr. n. e.” (1981: 7).

su utvrdili, već iščitali koncept ravnoteže snaga. Taj koncept u antičko vrijeme nije postojao jer Grci tada nisu poznavali pojam moći, već isključivo višeznačni pojam *arkhe* (o kojemu će više riječi biti kasnije). Ravnoteže snaga kao teorijskog modela kod Tukidida nema, već postoji samo opis stanja koje je dovelo do rata.

To je i nagnalo glavnog predstavnika Engleske škole M. Wighta da zaključi kako teorija međunarodnih odnosa nema drugih temelja osim povijesnih deskripcija (upravo onih koje je znanstveni realizam odbacio), te da “Tukididovo djelo nije djelo teoretičara, već povjesničara” (Wight, 1973: 32). Tome treba pridodati i Aronovu opasku da analogno tumačenje povijesnih primjera s onim suvremenim, a koje se potom pretvara u teorijske modele, može utvrditi tek neke najopćenitije zakone ravnoteže (npr. *cilj je glavnih aktera da se ne nađu na milost i nemilost suparnika* (2001: 194)). Kao što je ukazao Ibler, od najopćenitijih/najviše pojednostavljenih poimanja nema koristi u praktičnoj primjeni na partikularnom primjeru (1971: 65). Da se analogijom ne stvaraju zakonitosti, Aron pokazuje i na primjeru postupnog razvoja “sredstava razaranja”, koja takvim napretkom mijenjaju bit diplomatsko-strategijskog nadmetanja. Time “na svim planovima kvantitativne razlike izazivaju kvantitativne promjene” (*ibid.*: 207). U konačnici, to je navelo Butterfielda (1966) na zaključak da je ravnoteža snaga tek moderni koncept koji su pojedinci tumačili sukladno danim povijesnim prilikama.

4. Teorijske implikacije realizma

Kako bismo ukazali na teorijsku nedostatnost takvog horizontalnog shvaćanja sustava, gdje ravnoteža služi kao jedino načelo realizacije “najmanjeg mogućeg zla” (kako tvrdi Morgenthau) u međunarodnoj politici, kao i mehaničkog koncepta znanstvenog realizma, nužno se moramo osvrnuti na samu koncepciju međunarodnog sustava. Potrebno je, naime, dekonstruirati sam koncept anarhije, kao pojma hobbesovske tradicije “prirodnog stanja”, kako bismo time ukazali ne samo na nedostatnost materijalističkog pristupa koji gradi teoriju isključivo s horizontalnog aspekta nego i na jedinstven značaj i važnost vertikalnog aspekta u razumijevanju ravnoteže snaga. Drugim riječima, cilj nam je ukazati na nerazdvojiv uzajamni odnos horizontalnog i vertikalnog aspekta kada je riječ o ravnoteži snaga.

Ravnoteža snaga primjenjuje se na dva od tri tipa međunarodnog sustava: bipolarni i multipolarni. U oba slučaja riječ je o sustavu koji se nalazi u stanju bezvlašća u međudržavnim odnosima. Stalno naglašavanje suprotnosti između međunarodne “anarhije” i unutardržavnog “reda” ovdje je prilično važno jer mogućnost izbijanja anarhije u državi predstavlja, po realistima, puno veću prijetnju stabilnosti cjelokupnog sustava nego samo bezvlašće na međunarodnoj razini. Kako je uočio J. F. Dienstag, motivi u pozadini realističke argumentacije predstavljaju dosljednu obranu vestfalske tradicije jake suverene države. Argumentacija je sljedeća: budući da

su državni “levijatani” smrtni, stalna prisutnost mogućnosti raspada unutarnjeg sustava države prijeto uklanjanjem granica između unutarnjeg i međunarodnog sustava: “bez unutrašnjeg reda prevladao bi rat svih protiv svijtu, što samo po sebi nema nikakav posebno *međunarodni* karakter” (Dienstag, 2009: 165). Ono na što upozorava cjelokupna realistička tradicija – od Morgenthaua do Waltza – jest da međunarodni sustav, u njegovoj anarhičnoj formi, čvrstim čine upravo suverene države. Međutim, taj argument ne objašnjava prirodu međunarodne anarhije, jer uspostava ravnoteže u anarhičnom društvu unutar države i uspostava ravnoteže snaga u međunarodnom sustavu nisu pojmovno jednoznačne.

Da bismo razjasnili tu problematiku, moramo se, kao i u slučaju definiranja *the balance of power*, osvrnuti na nedostatnost samog anglo-američkog pojma *anarchy*, koji je 1926. godine sasvim nesvjesno popularizirao G. L. Dickinson.²⁶ Anarhija u prijevodu doslovno znači odsutnost *arkhe* – antički grčki pojam čiji je arhaiski smisao višeznačan. *Arkhe* se odnosi na prauzrok svega postojećeg, dakle *prvo načelo* koje kao ono “prvo” predstavlja ujedno i vlast, odnosno moć na kojoj počiva strogo hijerarhijski uređen svijet. U tradiciji političke teorije, R. Knežević ukazuje na postojanje dvaju etimoloških pojmova anarhije koje su ponudili P. Kropotkin i D. Guerin. Po svemu sudeći, prvi su teoretičari međunarodnih odnosa slijedili prvo etimološko objašnjenje, koje je ponudio Kropotkin: “riječ je o negaciji ili izostanku autoriteta ili, u političkom smislu, vlasti ili vlade” (Knežević, 2012: 12). Međutim, Guerin izvodi pojam upravo iz značenja “prvog uzroka” ili prapočela. Stoga se ideja anarhizma po Guerinu veže za “koncept koji smjera nečemu bez oslonca ili nečemu neuvriježenom, ali je pak prapočelo, što upućuje na potrebu raskida sa prošlim razdobljem, te na zasebnu izvornost, različitost i nespojivost s prethodnim i bivšim” (*ibid.*). Spoznati prvo načelo, *arkhe* – predmet spoznajne težnje od drevnih “fizičara” arhajske Grčke do suvremenih filozofa – značilo bi spoznati uzrok svih stvari: od prvog do posljednjeg načela (*eskhaton*). Težiti takvoj spoznaji znači ujedno i bolje razumijevanje svih kretanja, promjena i procesa. Za anarhiste 19. stoljeća to bi značilo revolucijom uvesti pravedni poredak nepotlačenih, dok bi za međunarodne odnose to značilo uspostavu uravnoteženog međunarodnog poretka slobodnih država.

Anarhija u tradiciji političke teorije ima bogatu misaonu baštinu, čiji elementi, međutim, u mnogočemu ne korespondiraju s tradicijom pojma anarhije u teoriji

²⁶ Dickinson je, naime, među prvima usporedio Hobbesovo prirodno stanje sa stanjem u međunarodnom sustavu (2013). Proučavajući uzroke Prvog svjetskog rata, on uvodi pojam “anarhija” nadajući se da će Liga naroda i industrijski napredak Zapada završiti sve ratove i izvući države iz prirodnog stanja. Iako je, dakle, bila riječ o jednom tipičnom liberalnom internacionalistu svoga vremena (međuratnog razdoblja), njegov pojam anarhije prisvojiti će realizam kao jedan od svojih temeljnih postulata.

međunarodnih odnosa.²⁷ Problem je u tome što etimologija međunarodne anarhije (osim dok ju ne tumačimo isključivo kao obično bezvlašće) ne nudi nikakav dublji teorijski uvid. Postavlja se pitanje može li realizam (pogotovo njegov znanstveni pravac) uopće ponuditi etimološko značenje međunarodne anarhije? Dienstag ukazuje da realizam (i klasični i znanstveni) odsutnost svake naddržavne vlasti redovno objašnjava kao prvo i jedino pravilo koje je staro koliko i sama ljudska povijest (2009: 166). Međutim, ako je anarhija prisutna otkako postoji ljudsko pamćenje, onda je pred nama skriven stvarni uzrok njena nastanka. Dienstag stoga ne vidi drugo rješenje nego da je promatramo geometrijski u nepovijesnom kontekstu, što je (a to smo vidjeli u slučaju znanstvenog realizma) samo po sebi nezadovoljavajuće (*ibid.*). Anarhija u tom slučaju predstavlja “negativnu egzistenciju” te ne može predstavljati niti pouzdani “pojam”, “znanstveni model” ili “teorijski koncept”. Budući da se negativna egzistencija sama po sebi ne može definirati, realisti anarhiju uobičajeno vežu za druge koncepte, npr. za ravnotežu snaga, kroz koju je onda, umjesto da je uzimaju zasebno, uzajamno tumače i definiraju.

Međutim, ravnoteža snaga ovdje je od manje važnosti od koncepta koji se gotovo uvijek veže za anarhiju – hobbesovskog koncepta “prirodnog stanja” rata svih protiv sviju (vidjeti u: Bull, 1981). Ako u realizmu i postoji neko kvazipranačelo, onda je to hobbesovsko “prirodno stanje” kao prvobitni kaos, iz kojega u kontekstu međunarodnih odnosa države izlaze uravnoteživanjem snaga. Hobbesovska tradicija s horizontalnog aspekta dobiva još jedan poseban značaj stalne prisutnosti ratnog stanja, kojim se definira međunarodni sustav. Naime, Hobbes u I. knjizi svog *Levijatana* objašnjava da se pojam rata ne odnosi nužno na vojne bitke, već je rat stanje permanentnog straha i nesigurnosti te pripravnosti za moguće nove sukobe (Hobbes, 2008: 84). Odnosno *rat* u pojmovnom smislu ne predstavlja protupojam *miru*, jer je riječ o stanju koje i u mirnodopsko vrijeme permanentno karakteriziraju “nesigurnost, strah (...) te čovjekova narav – konkurencija, nepovjerenje, častohleplje” (Meyers, 1999: 63). (Stanje Hladnog rata možda na najupečatljiviji način oslikava prirodno stanje *rata* u onom bitnom hobbesovskom smislu kako ga vide

²⁷ Anarhija, naime, u suvremenom politološkom promišljanju znači ono što je R. Knežević ustvrdio na temelju Proudhonovih četiriju načela zajednice i vlasništva (čija je sinteza “sloboda”): “anarhizam nije nered, već uređeni red; on nije nasilje nego zbiljska sloboda pojedinca” (2012: 14-15). Ta zbiljska sloboda u zajednici kod Proudhona se uspostavlja ravnotežom jednakosti i slobode: “Učiniti nekog čovjeka slobodnim znači uravnotežiti ga s drugim, tj. postaviti na njegovu razinu” (Proudhon u Knežević, 2012: 14). Dakle, osim što anarhija nije nered, već red, ona pretpostavlja ravnotežu kod jednakih aktera, što je u slučaju međunarodnih odnosa nemoguće. Države se ne mogu ravnopravno razmatrati u odnosima jer nisu jednake ni po čemu, pogotovo ne po moći (Beitz, 1979: 36). Doduše, znanstveni realizam te razlike dokida, tvrdeći da su države u anarhičnom sustavu jednake na temelju svojih funkcija – održavanje unutrašnjeg reda i vanjska obrana (Wendt, 2009: 98).

realisti.) Hobbesovska tradicija, kako ju naziva Engleska škola, tako postaje temelj realističkog poimanja međunarodnog anarhičnog sustava: stroge odvojenosti, ali i uzajamnosti međunarodne anarhije i unutardržavnog levijatana, te politike koja se na horizontalnoj razini objašnjava kao sustav kretanja biljarskih kugli. Problem je sljedeći: takav horizontalni koncept ne odgovara stanju u realnom svijetu odnosa. Paradoks da se realisti oslanjaju na nešto nerealno proizlazi iz njihova isključivo horizontalno-materijalističkog promatranja odnosa.

Naime, problem njihovih koncepcija jest taj što oni sustavno zanemaruju vertikalni pojam tzv. *kulture* kao neosporne činjenice života međunarodnog sustava. Po definiciji A. Wendta, kulturu međunarodnog sustava čine ideje i predodžbe o određenim pravilima, vrijednostima i normama, institucijama i ideologijama. Važno je naglasiti da kultura nastaje isključivo onda kada dolazi do stvaranja “zajedničkih općepoznatih i općeprihvaćenih znanja” koja dijele sve države u sustavu (2009: 141). Međunarodni se sustav, dakle, ustanovljuje jedino kada postoji zajedničko znanje o njemu. Wendt je prvi osporio konvencionalno mišljenje cjelokupne tadašnje discipline međunarodnih odnosa kada je iznio tezu da hobbesovsko “stanje rata” ne konstituiraju anarhija (znanstveni realizam) ili ljudska priroda (klasični realizam), nego zajedničke ideje/predodžbe koje države u sukobu dijele “o onom drugom” (*ibid.*: 260). Tu, dakle, više ne govorimo o hobbesovskoj “tradiciji”, već o hobbesovskoj “kulturi”, koja se temelji na trima predodžbama:

- 1) Država *zna* da je u ratu s državom koja je po svim institucionalnim funkcijama jednaka njoj.
- 2) Država *zna* da joj je ta druga država neprijatelj koji joj ugrožava život i slobodu.
- 3) Država *zna* kako se odnositi prema neprijatelju – kako voditi rat, kako priopćiti prijetnju, urediti predaju, uspostaviti ravnotežu snaga itd.

(*ibid.*: 268)

Takvo je “znanje”, dakle, “kolektivne” naravi. Ako je znanje “privatne” naravi (dakle, posjeduje ga samo jedna grupa), onda je riječ o sukobu između potpuno “zasebnih svjetova”, koji nemaju nikakvih zajedničkih spoznajnih predodžbi (ovdje Wendt daje primjere barbarskih prodora u Rimsko Carstvo, mongolskih prodora u srednjovjekovnu Europu i europske kolonizacije američkih domorodačkih plemena (*ibid.*: 261)). Tek takav oblik sukoba predstavlja istinsko hobbesovsko prirodno stanje. Zamka u koju upadaju realisti jest tvrdnja da se takve interakcije potpuno različitih civilizacija i kultura odvijaju u međunarodnom sustavu. Waltz je primjerice htio dokazati postojanje ravnoteže snaga u odnosima između grčkih polisa i Perzijskog Carstva. Međutim, Buzan je tu postavku osporio tvrdnjom da tadašnji akteri (Grci i Perzijanci) nisu tako gledali na odnose. Oni su “jasno stavili do znanja da im

je namjera određivanje čvrste granice između dvaju neovisnih međunarodnih sustava” (Buzan, Jones i Little, 1993: 97).

Stvaranjem zajedničkog znanja država o tome što je ravnoteža snaga u međunarodnim odnosima, u stoljećima nakon Vestfalskog mira 1648. godine, ravnoteža snaga postaje dio kulture tadašnje politike moći velikih sila. Tek kada sve države u sustavu znaju što je to “rat”, moguće je govoriti o ravnoteži snaga kao o mehaničkom ekvilibriju. Ravnoteža snaga tada više nije nadređeno jedinstveno načelo sustava, već primjenjiv koncept jedne kulture međunarodnog društva država. Prihvaćanjem postojanja kulture kao “zajedničke ideje/predodžbe” koju dijele sve države u sustavu mi neminovno naginjemo k vertikalnom shvaćanju međudržavnih odnosa. Zajedničke vrijednosti i norme koje čine određenu kulturu još su čvršće ukoliko pripadaju istom civilizacijskom krugu. Iz te kulture proizlazi institucija međunarodnog prava koja *uravnotežuje* međunarodni sustav. To je Grotiusovo “međunarodno društvo država”, Wicqufortovo “uljuđeno društvo država”, Vattelova kršćanska “Republika europskih država” itd. Ravnoteža snaga tada je mehanizam koji korigira *društvo*, a ne načelo *sustava* samo po sebi. Ona je svakako prvo načelo u stvaranju međunarodnog društva, ali ne i zadnje. Zadnja instanca je ono što je zagovarao Kant – nova ravnoteža koju proizvodi poslijeratno stanje mora u odnosu na sam rat kao nevolju “prisiliti ljude u stanje, koje doduše nije nikakva kozmopolitiska zajednica pod jednim poglavarom, u pravno stanje federacije prema zajednički ugovorenom međunarodnom pravu” (2000b: 94).

Engleska škola, akademska struja koja se prva suprotstavila pojavi i prevlasti znanstvenog realizma 60-ih godina 20. stoljeća (vidjeti u Knutsen, 1997: 244-246), razmatrala je glavne implikacije uzajamnog odnosa horizontalnog i vertikalnog aspekta. Djelo H. Bulla od posebnog je značaja, jer je on bio uvjeren u postojanje moralnih temelja međunarodnog poretka, ali je bio i općeniti pobornik vrijednosnog/normativnog prosuđivanja u znanstvenom radu.²⁸ U vezi s ravnotežom snaga Bull je vidio ravnotežu snaga i međunarodno pravo u uzajamnom odnosu. Međutim, njegova je glavna preokupacija u vezi s tim pitanjem bila kritički odnos horizontalne i vertikalne perspektive, konkretno pitanje odnosa pravde i poretka. Riječ je o čuvenom “paradoksu” koji proizlazi iz odnosa horizontalne i vertikalne ravnoteže, koji iznosi u svom kapitalnom djelu *Anarchical society* (*Anarhično društvo*). Naime, on tvrdi da je ravnoteža snaga ključni mehanizam za održavanje stabilnog međunarodnopravnog poretka. Problem je sljedeći: Bull iz svoje racionalističke perspektive drži zabranu intervencije u poslove suverene države jednim od ključnih preduvjeta međunarodnopravnog poretka. Međutim, ukoliko je ravnoteža ugrožena, država mora intervenirati kako bi očuvala postojeću ravnotežu na kojoj počiva sam pravni

²⁸ Vidjeti u: Bull, 1975; Hoffman, 1986: 183-185.

poredak. Samim time ravnoteža snaga krši međunarodno pravo kako bi ga očuvala (2002: 108).

Glavni problem Engleske škole – koja se očito sukobljavala sama sa sobom upadajući u takve paradokse u vezi s pitanjem vertikalnog aspekta – jest taj što je ona *a priori* odbacivala liberalnu tradiciju međunarodnih odnosa, a uzimala realističku kao ravnopravnu u raspravi. Poslije Carra (2001) Bull je možda bio najžešći kritičar međuratnih liberala (Angell, Woolf, Zimmern itd.), ustvrdivši da oni “nisu bili posebni po svom intelektu ni po sposobnostima objašnjavanja svjetskih procesa” (1972: 35). Odatle i njegov animozitet prema Kantu, kojega je vidio kao univerzalista i kozmopolita koji zagovara unipolarni poredak. Činjenica jest da je međuratnim liberalima u njihovu strogo vertikalnom promišljanju o međunarodnim odnosima nedostajalo elemenata prihvaćanja realnosti. Američki predsjednik Wilson je 1917. godine u Kongresu pozivao na eliminaciju ravnoteže snaga kao prevladanog koncepta realpolitike; izvora svog zla u svijetu (vidjeti u: Kissinger, 2003: 203). Međuratni liberali, koji su radikalno vjerovali u ljudski napredak na temelju industrijskog i tehnološkog razvitka kojim će biti prevladan vestfalski sustav odnosa, s pravom su u ono vrijeme (u kontekstu uspona međunarodnog naci-fašizma 30-ih godina 20. stoljeća) optuživani za utopizam (vidjeti u: Osiander, 1998). Međutim, taj horizontalno-vertikalni sukob tradicije Engleske škole proizlazi ponajviše iz nerazumijevanja samoga Kanta. Kant, naime, nikada nije zastupao svjetsku državu ili vladu. S. Hoffman, uspoređujući Walzera i Bulla, ukazuje da je Walzer puno bolje razumio Kanta, odnosno njegovo viđenje kozmopolitizma. Kozmopolitizam, kao vrhunac vertikalnog razumijevanja odnosa, kod Kanta se pojavljuje kao pokušaj prevladavanja prepreka na putu k jedinstvu ljudskog roda, dok “pravna paradigma” služi kako bi u međunarodnim odnosima društva država odredila zajednička prava i obaveze (Hoffman, 1986: 186).

5. Zaključak: kritika horizontalnog shvaćanja ravnoteže snaga

U svojoj knjizi *Social Theory of International Politics (Društvena teorija međunarodne politike)*, kojom je osporavao materijalizam znanstvenog realizma, A. Wendt postavio je jedno bitno pitanje – “Što se postiže osporavanjem materijalizma u korist idejnog? Postižemo li tom raspravom išta više osim predstavljanja samo još jedne nove filozofske postavke?” (2009: 95). Odgovor je svakako potvrđan. Naime, odbacivanjem empirijske statičnosti otvara se put normativnom promišljanju o međunarodnim odnosima, koje je po samoj svojoj prirodi idejnoga podložno stalnom preispitivanju. Permanentno teorijsko preispitivanje upravo služi kao pogon daljnjem napretku znanosti. U ovom razmatranju, međutim, naša namjera nije bila raspravljati o normativnim aspektima ravnoteže snaga. Naprotiv, namjera je ove rasprave bila dekonstruirati horizontalni realistički aspekt u političkoj teoriji među-

narodnih odnosa. Pojam ravnoteže snaga, kao temeljni koncept discipline međunarodnih odnosa, nametnuo se kao najprikladniji za ukazivanje na nedostatnost objašnjenja horizontalnog aspekta bez uzimanja u obzir uzajamnog odnosa s vertikalnim aspektom *kulture* međunarodnog sustava.

Osvrtom na realističku tradiciju (klasičnu i znanstvenu) i njezino poimanje ravnoteže snaga ukazali smo na ključne nedostatke materijalističkog shvaćanja ovog koncepta kao “objektivnog načela” koji u odnosima među državama predstavlja svrhu samu po sebi. Njegovo idealiziranje od strane realpolitike u stoljećima nakon Vestfalskog mira 1648. godine pokazalo se povijesno pogubnim, jer je takvo shvaćanje rezultiralo s više ratova nego što je održavalo stabilnost međunarodnog sustava. Usprkos tome pojavom discipline međunarodnih odnosa u 20. stoljeću prevladavajuća realistička škola (kako bi objasnila strahote svog vremena: svjetske ratove, nuklearnu opasnost, genocid itd.) oslonila se na koncepciju ravnoteže snaga kao jedinu prihvatljivu metodu za održavanje stabilnog međunarodnog sustava.

Iako je klasični realizam bio svjestan manjkavosti horizontalnog shvaćanja tog koncepta, realnosti 20. stoljeća i nepokolebljiva uvjerenost u urođenu ljudsku pokvarenost nagnale su realiste kao što je H. J. Morgenthau da prihvate ravnotežu snaga kao jedino stvarno “objektivno načelo” međunarodne politike, kojim bi se postiglo “najmanje moguće zlo” u međunarodnoj politici. Morgenthauova *Politika među narodima* upravo služi kao monumentalni primjer empirističkog pokušaja ustanovljivanja znanstvenog koncepta ravnoteže snaga. Na tim je temeljima američka znanost o međunarodnim odnosima tokom Hladnog rata pokušala izgraditi znanstveno-empirijski model proučavanja ravnoteže u odnosima među narodima. Međutim metoda znanstvenog realizma (Kaplan, Gilpin i Waltz) pokazala se nedostatnom iz više razloga: nepovijesno i geometrijsko razmatranje međunarodnog sustava, zanemarivanje ostalih nepolitičkih aspekata odnosa te, konačno, povijesna analogija hladnoratovske ravnoteže snaga s Tukididovim *Peloponeskim ratom* u okviru nepovijesne teorije.

Sustavno teorijsko osiromašivanje teorije međunarodnih odnosa (nigdje tako jasno vidljivo kao u prijelazu s klasičnog na znanstveni realizam 50-ih godina 20. stoljeća) fenomen je koji treba shvatiti kao posljedicu racionalističke tradicije (koju ovdje ne treba dovoditi u izravnu vezu s filozofskim racionalizmom 18. stoljeća, već s kartezijanskim mehaničkim racionalizmom). Konkretno u slučaju ravnoteže snaga, ključna je postavka D. Humea da koncept ravnoteže nije ništa više do *očito zdravorazumski*. Takvo će racionalističko pojednostavljivanje pojmova u vrijeme kada se razvijala disciplina međunarodnih odnosa morati neminovno doživjeti koncepcijsku degradaciju na razinu kvantitativne horizontalnosti. Ranije smo naveli da je znanstvenom realizmu jednu od glavnih prepreka u teorijskom promišljanju predstavljala statičnost anarhije, koja je, kako je ukazano, proizišla iz nemogućno-

sti određivanja “prvog uzroka”. Bez mogućnosti spoznaje prvog uzroka ne mogu se na horizontalnoj razini objasniti niti sami procesi, kretanja i promjene u društvenim odnosima. Posljedično tomu, realizam je sukladno svom empirizmu i materijalizmu svoje teorijske postavke gradio upravo na toj horizontalnoj osnovi, izvodeći “prvo” i “objektivno” načelo ravnoteže snaga iz samih društvenih procesa, kretanja i promjena. S takvog horizontalnog aspekta ne mogu se izvoditi zaključci, a to nije samo problem znanstvenog, već i klasičnog pristupa povijesne analogije koju je zastupao Wight. Naime, ukoliko se postupnim pojavnostima u društvenim procesima ne zna uzrok, one na temelju povijesne analogije ne predstavljaju obrazac, već isključivo podudarnost. U tom se smislu ona čuvena sintagma “povijest se ponavlja” ovdje treba sagledati tek kao niz slučajnosti. Uzajamno razmatranje horizontalnog i vertikalnog aspekta, gdje je normativno nadređeno empirijskom, mora postati predmet proučavanja u širem teorijskom kontekstu težnje prema transcendentnom intelektu kakav je zagovarao Kant – u smislu vertikalne uspostave vladavine međunarodnog prava, a ne u smislu kvantitativne logike realističkog “uravnoteživanja” snaga.

LITERATURA

- Aron, Raymond. 2001. *Mir i rat među narodima*. Zagreb: Golden marketing.
- Berridge, G. R. 2005. Machiavelli, u: G. R. Berridge, M. Keens-Soper i T. G. Otte (ur.): *Diplomatska teorija od Machiavellija do Kissingera*. Zagreb: Politička misao.
- Barkin, Samuel J. 2010. *Realist constructivism: rethinking International Relations theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beitz, Charles R. 1979. *Political Theory and International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Bell, Duncan (ur.). 2009. *Political Thought and International Relations; Variations on Realist theme*. Oxford: Oxford University Press.
- Boucher, David. 1998. *Political Theories of International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Bull, Hedley. 1972. The Theory of International Politics 1919-1969, u: B. Porter (ur.): *Aberystwyth Papers: International Politics 1919-1969*. London: Oxford University Press.
- Bull, Hedley. 1975. New Directions in the Theory of International Relations. *International Studies*, 14 (2): 277-287.
- Bull, Hedley. 1981. Hobbes and International Anarchy. *Social Research*, 48: 717-738.
- Bull, Hedley. 2002. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Palgrave.

- Butterfield, H. 1966. *The Balance of Power*, u: H. Butterfield i M. Wight (ur.): *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. London: George Allen & Unwin.
- Buzan, B., C. Jones i R. Little. 1993. *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*. New York: Columbia University Press.
- Carr, Edward H. 2001. *The Twenty Years' Crisis*. New York: Palgrave.
- Chaunu, Pierre. 1977. *Civilizacija Klasične Europe*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- Claude, Inis L., Jr. 1962. *Power and International Relations*. New York: Random House.
- Cox, Robert W. 1986. *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, u: Robert O. Keohane (ur.): *Neorealism and its Critics*. New York: Columbia University Press.
- Curtis, Michael (ur.). 1981. *The Great Political Theories I*. New York: Avon Books.
- Denzer, Horst. 1998. *Bodin*, u: H. Maier, H. Rausch, H. Denzer (ur.): *Klasici političkog mišljenja 1: od Platona do Hobbesa*. Zagreb: Golden marketing.
- Dickinson, G. Lowes. 2013. *The European Anarchy*. Izvor: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10333/pg10333.html>
- Dictionary of International Relations*, Evans, G., Newnham, J. (ur.). 1998. London: Penguin books.
- Dienstag, Joshua F. 2009. *Pessimistic Realism and Realistic Pessimism*, u: D. Bell (ur.): *Political Thought and International Relations; Variations on Realist theme*. Oxford: Oxford University Press.
- Diesing, Paul. 1991. *How Does Social Science Work? Reflections and Practice*. Pittsburgh: University Pittsburgh Press.
- Fordem, Steven. 1995. *International Realism and the Science of Politics: Thukydides, Machiavelli and Neorealism*. *International Studies Quarterly*, 39: 141-160.
- Gilpin, Robert. 1981. *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haas, Ernst B. 1953. *The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda?* *World Politics*, (5): 442-477.
- Healy, B. i A. Stein. 1973. *The Balance of Power in International History: Theory and Reality*. *The Journal of Conflict Resolution*, 17 (1): 33-61.
- Hobbes, Thomas. 2008. *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoffman, Stanley. 1986. *Hedley Bull and His Contribution to International Relations*. *International Affairs*, 62 (2): 179-196.
- Hume, David. 2013. *Of the Balance of Power*. Izvor: <http://www.econlib.org/library/LFBooks/Hume/hmMPL30.html>

- Ibler, Vladimir. 1971. *Međunarodni odnosi*. Zagreb: Naprijed.
- Ikenberry, John G. 2011. *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Joseph, J. i C. Wight (ur.). 2010. *Scientific Realism and International Relations*. Basingstoke: Palgrave.
- Kant, Immanuel. 2000a. Ideja opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva. *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Kant, Immanuel. 2000b. O općoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno ali ne vrijedi u praksi. *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Kant, Immanuel. 2000c. Prema vječnom miru. *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- King, G., R. Keohane i S. Verba. 1994. *Designing Social Inquiry*. Princeton: Princeton University Press.
- Kissinger, Henry. 1994. *Diplomacy*. New York: Touchstone.
- Kissinger, Henry. 2003. *Treba li Amerika vanjsku politiku: prema diplomaciji za 21. stoljeće*. Zagreb: Golden marketing.
- Knežević, Radule. 2012. *Anarhizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Knutsen, Torbjorn L. 1997. *A History of International Relations Theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Lebow, R. N. i B. S. Strauss (ur.). 1991. *Hegemonic Rivalry: From Thucydides to the Nuclear Age*. Boulder: Westview.
- Machiavelli, Niccolò. 1998. *Vladar*. Zagreb: Globus.
- Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton.
- Meyers, Reinhard. 1999. *Temeljni pojmovi i teorijske perspektive međunarodnih odnosa*. Osijek-Zagreb-Split: Panliber.
- Morgenthau, Hans J. 1939. The Problem of Neutrality. *University of Kansas City Law Review*, (7): 109-128.
- Morgenthau, Hans J. 1945. The Machiavellian Utopia. *Ethics*, 55 (2): 145-147.
- Morgenthau, Hans J. 1962. *Politics in the Twentieth Century (vol 3)*. Chicago: Chicago University Press.
- Morgenthau, Hans. 1972. *Science: Servant or Master?* Ur. R. N. Anshen. New York: American Library.
- Morgenthau, Hans J. 2006. *Politics Among Nations*. New York: Mc Graw Hill.
- Nye, Joseph S. Jr. 2011. *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
- Osiander, Andreas. 1998. Rereading Early Twentieth-Century IR Theory: Idealism Revisited. *International Studies Quarterly*, 42 (3): 409-432.

- Paul, T. V., J. J. Wirtz i M. Fortmann (ur.). 2004. *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*. Stanford: Stanford University Press.
- Pin-Fat, Veronique. 2005. The Metaphysics of the National Interest and the “Mysticism” of the Nation State: Reading Hans J. Morgenthau. *Review of International Studies*, 31 (2): 217-236.
- Pin-Fat, Veronique. 2010. *Universality, Ethics and International Relations: A Grammatical Reading*. New York: Routledge.
- Russell, Bertrand. 2010. *Povijest zapadne filozofije*. Zagreb: Zagrebačka naklada.
- Scheurman, William E. 2009. A Theoretical Missed Opportunity? Hans J. Morgenthau as Critical Realist, u: D. Bell (ur.): *Political Thought and International Relations; Variations on Realist theme*. Oxford: Oxford University Press.
- Sheehan, Michael. 2000. *The Balance of Power: History and Theory*. London: Routledge.
- Smith, Michael J. 1986. *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Louisiana: Louisiana State University Press.
- Sterling-Folker, Jeniffer. 2002. Realism and the Constructivist Challenge: Rejecting, Reconstructing, or Rereading. *International Studies Review*, 4: 73-97.
- Taliaferro, Jeffrey W. 2000. Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*, 25: 128-161.
- Tukidid. 2009. *Povijest Peloponeskog rata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vukadinović, Radovan. 2004. *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Politička kultura.
- Vukadinović, Radovan. 2005. *Teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Politička kultura.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison-Wesley.
- Walzer, Michael. 1977. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books.
- Wendt, Alexander. 2009. *Social Theory of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wight, Martin. 1966. The Balance of Power, u: H. Butterfield i M. Wight (ur.): *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. London: George Allen & Unwin.
- Wight, Martin. 1973. The Balance of Power and International Order, u: A. James (ur.): *The Basis of International Order: Essays in Honor of C.A.W. Manning*. London: Oxford University Press.
- Wolfers, Arnold. 1962. *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Zartman, W. I. i J. Z. Rubin. 2002. *Power and Negotiation*. Michigan: University of Michigan.

Petar Popović

HORIZONTAL ASPECT OF BALANCING OF POWER
IN INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

The author analyzes the concept of balance of power in International Relations through critical overview of Realist tradition (both Classical and scientific), and its horizontal understanding of balancing of power as a principle *per se*. The first part analyzes the pessimistic phase (Classical Realism), with the emphasis on the works of H.J. Morgenthau, who promoted the balance of power as a principle *per se* in the hands of international power politics. In the second part, the scientific phase (Neorealism) empirically establishes the value-free balance of power concept in International Relations. By examining materialism and empiricism of Realism, in the third part the author indicates the limitations of the horizontal approach as a consequence of permanently ignoring the vertical aspect: ideational approach and norms and rules as the first principle of international system of society of states.

Keywords: Balance of Power, Horizontal Aspect, Realism, Empiricism, Anarchy

Kontakt: **Petar Popović**, Univerzitet Donja Gorica, Donja Gorica, 81 000 Podgorica, Crna Gora. E-mail: petar.popovic@gmail.com